भ्रष्टाचार नियन्त्रण सुझाव समिति २०५६
को अन्तरिम सुझाव

मुलुकमा विद्यमान भ्रष्टाचार सम्बन्धी सवै पक्षको अध्ययन गरी अपनाउनु पर्ने उपायहरुको सम्बन्धमा सुझाव दिन श्री ५ को सरकारको मिति ०५६।९।१ को निर्णयले गठन गरेको "भ्रष्टाचार नियन्त्रण सुझाव समिति" आफ्नो प्रतिवेदनको प्रारम्भिक मसौदा तयार गर्ने क्रममा छ । प्रतिवेदनलाई बढी व्यवहारीक, स्पष्ट र परिमार्जित बनाउन विभिन्न क्षेत्रका महानुभावहरुसंग विस्तृत छलफल एवं अन्तरक्रिया सम्पन्न गरी अन्तिम रुप दिन अझ केही दिन लाग्ने भएकोले म्याद थपको लागि श्री ५ को सरकारमा समितिले अनुरोध गरिसकेको छ । यस बीच माननीय उप-प्रधानमन्त्रीज्यूबाट तत्काल श्री ५ को सरकारले गर्नुपर्ने कार्यको लागि केही बुँदा तत्काल दिन आग्रह गर्नु भए अनुरुप देहाय बमोजिमका बुँदा अन्तरिम सुझावको रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

<u>तत्काल लागु गर्न सकिने विषयहरु</u>

१. संवैधानिक अंग र निकायका पदाधिकारीहरु, माननीय मन्त्रीहरु, सांसदहरु र उच्च पदस्थ पदाधिकारीहरुलाई जे जस्तो सुविधा दिनु पर्ने हो कानूनमै व्यवस्था गरी दिने र पटके निर्णयबाट यस्ता सुविधाहरु दिने काम तुरुन्त बन्द गर्ने ।

२. हाल श्री ५ को सरकारका कार्यालयहरुमा विधिवत प्रक्रियाबाट निर्णय नगरी तोक आदेशबाट महत्वपूर्ण कामहरु गर्ने प्रबृत्ति बढेको बुझिन्छ । यसबाट एकातर्फ निर्णयमा रहनु पर्ने सहभागितामूलक प्रक्रिया अवरुद्ध हुन जान्छ भने अर्को तर्फ भ्रष्टाचार र अनियमित कार्य हुने सम्भावना पनि त्यत्तिकै बढी हुन्छ । यसर्थ कानून बाहिर गई तोक आदेश दिने प्रचलन तुरुन्त बन्द हुन आवश्यक छ ।

३. विद्युतीय र छापाका संचार माध्यमहरुबाट भ्रष्टाचार विरुद्धमा नियमित कार्यक्रमहरु दिने व्यवस्था तत्काल लागु गर्नु पर्दछ । यसबाट एकातिर भ्रष्टाचार विरुद्धको जनचेतनामा अभिबृद्धि हुन्छ भने अर्कोतर्फ भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न सरकारले अभियान नै शुरु गरेको भन्ने मनोवैज्ञानिक प्रभाव सवैमा पर्नेहुन्छ ।

४. भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने कार्य कानूनी र अन्य संस्थागत व्यवस्थाबाट भन्दा सरकारी संगठनहरु भित्र बाटै शुरु गर्नु बढी प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ । त्यसैले सरकारी कार्यालयहरुमा भ्रष्टाचार विरुद्धको प्रतिबद्धता र सोको प्रचार, प्रसार गराउन प्रोत्साहन गरिनु पर्दछ । कार्यालयहरुका कर्मचारीहरुबाट भ्रष्टाचार नगर्ने सामुहिक प्रतिबद्धता व्यक्त गर्ने "सदाचार पद्धती" लागु गर्न कार्यालयहरुलाई प्रेरित गर्ने अभियानको थालनी सरकारबाट हुनुपर्दछ । सवै कार्यालयहरुमा "भ्रष्टाचार मुक्त क्षेत्र" "घूस नदिनु होला" "घूस लिनु दिनु दुवै अपराध हो" "हामीलाई तपाईहरुको सेवाको लागि तलव दिइएको छ" जस्ता सूचना ठाउँ, ठाउँमा कार्यालय भित्र र बाहिर टाँस गर्न लगाउने र कार्यालयबाट वितरण गरिने फर्म, निवेदन, तारेख पर्चा आदिको शिरमा "घूस लिनु दिनु अपराध हो" भन्ने जस्ता वाक्य राख्ने ।

५. अपारदर्शी काम कारवाहीले भ्रष्टाचार बढाउने गर्दछ । त्यसैले, हरेक जिल्लामा सार्वजनिक स्थलहरुमा र कार्यस्थलमा सार्वजनिक सूचना पाटी ९ज्यबचमष्लन द्ययबचम० को व्यवस्था गरी

त्यस जिल्लामा संचालन गरिने विकास कार्यक्रमको विवरण, बजेट, कामको विवरण, काम शुरु हुने र सम्पन्न हुने समय र कार्य सम्पादन गर्ने जिम्मेवार व्यक्ति वा निकाय जस्ता विवरण जनसाधारणले बुझ्ने गरी ठूलो अक्षरमा नै लेख्ने/टाँस्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

६. सामाजिक व्यवहार (विवाह, व्रतबन्ध, जन्मदिन आदि) मा बढ्दै गएको तडकभडक र फजूल खर्चले पनि भ्रष्टाचारलाई बढाएको देखिन्छ । अझ यस्ता कार्यक्रमहरु सरकारी स्वामित्वमै रहेका (नेपाल प्रहरी, शाही नेपाली सेना र अन्य सरकारी कार्यालयहरुको) भवनहरु नै भाडामा लिई संचालन गर्ने प्रबृत्ति पनि बढ्दै गएको देखिन्छ । यसले आर्थिक अपराधतर्फ उन्मुख गर्न प्रबृत्त गराएको पाइएकाले विद्यमान सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ को प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन हुन सकेमा यस प्रयोजनबाट हुने आर्थिक अपराध कम हुने र ऐनको अवज्ञा र उपहास हुनबाट पनि बच्ने हुँदा सरकारले यो ऐन तत्कालै देखि कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्दछ ।

७. कर्मचारीहरुको सरुवा सम्बन्धी व्यवस्था सेवा सम्बन्धी ऐन र नियमावलीमा प्रष्ट राखिएता पनि सो व्यवस्थालाई उल्लंघन गरी जथाभावी सरुवा गर्ने प्रचलन कायमै भएको प्रशस्त गुनासो आएका छन् । यसबाट महत्वपूर्ण नीति निर्माणमा संलग्न रहनु पर्ने मन्त्रीहरु र उच्च पदस्थ कर्मचारीहरु सरुवाको काममा नै अल्मलिनु पर्ने स्थितिछ । यस बाहेक यो प्रचलनले गर्दा सरुवाको विषयलाई लिएर बिभागीय मन्त्रीहरु लगायत अन्य निर्णयकर्तालाई आर्थिक लेनदेनसंग जोडेर आलोचना हुने गरेको पाइन्छ । यसर्थ ऐन, नियमले तोकेको अवधि नपुगि सरुवा नगर्ने व्यवस्था तत्काल लागु गरी कर्मचारी प्रशासनमा निश्चित पद्धतिलाई काम गर्न दिनुपर्दछ ।

८. सार्वजनिक सेवा दिने कार्यालयहरुमा हुने गरेका भ्रष्टाचार, ढिलासुस्ती र अन्य अनियमित कार्यको निगरानी राखि श्री ५को सरकारका सम्बन्धित निकायहरुमा सुझाव प्रस्तुत गर्न हरेक जिल्लामा स्थानीय निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरु र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरु रहने अर्ध नागरिक निगरानी समिति ९क्ष्झ ऋष्खध्अ ध्वतअज० को गठन हुन सकेमा भ्रष्टाचार, अनियमितता र ढिलासुस्ती नियन्त्रण गर्न नागरिक समाजले पनि महत्वपूर्ण योगदान दिन सक्दछ । यो समितिले उत्कृष्ट काम गर्नेलाई जनताको तर्फबाट पुरस्कृत गर्न र कमि कमजोरी हटाउन महत्वपूर्ण सुझावहरु दिई सकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्न सक्तछ । त्यसैले, यस प्रक्रियाको थालनी गर्ने ।

९. यथार्थमा खरिद गरे पनि बकस पत्र लिएको कागजी व्यवहार देखाउने र त्यसरी बकसपत्र लिएको देखाई भ्रष्टाचार वा कर छलेको रकमलाई लुकाउने हुनाले निश्चित नाता र सरकारी निकाय एवं संस्थाले बकस पत्र पाएकोमा बाहेकमा उपहार कर ९नषत तबह० को व्यवस्था गरी सोसंग आवद्ध गर्ने ।

दीर्घकालिन रुपमा लागु गर्ने गरी तुरुन्त गृह कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने विषयहरु

१. भ्रष्टाचारसंग सम्बन्धित धेरै ऐन, नियमहरु विद्यमान रहेकाले यी ऐन, नियमहरुलाई एकिकृत गरी एक छुट्टै एकिकृत ऐन तर्जुमा गर्ने ।

२. दल सम्बन्धी ऐनको अभावले आफ्ना आय-व्ययलाई सार्वजनिक गर्नै पर्ने कानूनी वाध्यता नभएबाट हालसम्म राजनैतिक दलहरुले आफ्नो आय-व्ययको हिसाव लेखापरीक्षण गराउने र सार्वजनिक गर्ने गरेको छैन । त्यसैले, राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐन तत्कालै तर्जुमा गर्ने ।

३. भ्रष्टाचार सम्बन्धी मुद्दाहरु हाल सामान्य अदालतहरुबाटै हेरिंदै आएकोमा ती अदालतको कार्य बोझका कारणबाट समेत समयमा त्यस्ता मुद्दाको निर्क्योल हुन नसकेको सन्दर्भमा भ्रष्टाचार सम्बन्धी मुद्दा हेर्न छुट्टै "विशेष अदालत" गठन गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने ।

४. नागरिकहरुलाई सूचना सम्बन्धी संवैधानिक हकको प्रत्याभूति गर्न र सरकारी निर्णयहरु पारदर्शी बनाउन सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन वा पारदर्शिता सम्बन्धी कानून तत्काल निर्माण गर्न पर्ने देखिन्छ । उक्त कानूनमा कुन कुन कुराहरु गोप्य राख्ने, कुन कुन कुराहरु सर्वसाधारण सवैलाई जानकारी गराउने र कुन कुन कुराहरु सरोकारवालालाई मात्र जानकारी गराउने हो स्पष्ट गराउनु पर्ने ।

५. सार्वजनिक पद धारण गर्ने व्यक्तिको सम्पत्तिमा हैसियत भन्दा बढी बृद्धि भएको देखिएमा अनुमानित कसुर मानी कारवाही गर्न सक्ने गरी कानूनी व्यवस्था गर्ने ।

६. भ्रष्टाचारको रोकथामको लागि सरकार नै चुस्त र सतर्क हुनुपर्ने भएकोले यस्तो प्रतिरोधात्मक ९एचभखभलतष्खभ० कार्यको लागि एक निगरानी निकायको कानूनद्वारा नै व्यवस्था हुन आवश्यक छ । यसको लागि कानूनद्वारा नै व्यवस्था गर्ने ।

७. सम्पत्तिको स्रोत खुलाउने व्यवस्था तुरुन्त लागु गर्न विभिन्न व्यवहारिक कठिनाई रहेपनि निश्चित रकम भन्दा माथिको घर, जग्गा, सवारी साधन आदि खरिद गर्दा सोको कर तिरेको प्रमाण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।

८. समाजमा नैतिक मूल्य, मान्यतामा आएको ह्रास नै भ्रष्टाचारको मूल कारण भएकोले भ्रष्टाचार, भ्रष्ट आचरण र त्यस्तो प्रक्रियाबाट आर्जित मान, सम्मान र सम्पत्ति प्रति नकारात्मक धारणा सृजना गर्न प्राथमिक तहदेखि कै पाठ्यपुस्तकमा नैतिक शिक्षा समावेश गर्ने ।

९. श्री ५ को सरकार र संसदबाट यस अघि पनि विभिन्न विषयमा प्रतिवेदन दिन धेरै आयोग, समिति र कार्यदलहरु गठन भई सोको प्रतिवेदन समेत प्राप्त भैसक्दा पनि कार्यान्वियन नगरिएबाट जनविश्वास घट्दै गएको देखिन्छ । त्यसैले गठन हुँदाको प्रतिबद्धतालाई मनन् गरी यस्ता प्रतिवेदनहरु कार्यान्वयनमा ल्याई जनतामा राम्रो अनुभूति दिने ।

१०. दैनिक रुपमा जनतालाई सेवा दिने स्थानीय कार्यालयहरु र टेलिफोन, विद्युत, खानेपानी जस्ता सार्वजनिक उपयोगिताका सेवाहरु ९एगदष्अि गतष्षितष्भक कभचखष्अभक० दिने कार्यालयहरुमा हुने ढिलासुस्ती, अनियमितता र भ्रष्टाचार रोकी बढी जनप्रिय बनाउन प्रयोग भएका विभिन्न संयन्त्रहरु मध्ये नागरिक वडापत्र ९ऋष्तष्शभल ऋजबचतभच० प्रभावकारी देखिएको छ । यसमा विभिन्न कार्यालयहरुले दिने सेवाको गुणस्तर, समयावधि, जिम्मेवार कर्मचारी, सेवा प्राप्त गर्नेले पुऱ्याउनु पर्ने प्रक्रिया र लाग्ने दस्तुर, मूल्य समेत उल्लेख गरिएको वडापत्र ९ऋजबचतभच० जारी गर्नु पर्ने हुन्छ । यसमा उल्लिखित प्रावधान अनुरुप सेवा प्राप्त नभएमा ग्राहकले उजुरी गरेको अवस्थामा छानबीन गरी निश्चित अवधिभित्र सुधार गरिएको जानकारी दिने र क्षतिपूर्ति समेत

दिने व्यवस्था यसमा गरिएको हुन्छ । कुनै पनि कार्यालयले ऋजबचतभच अनुरुप कार्य गरे, नगरेको अनुगमन गर्न उपभोक्ताहरुको प्रतिनिधि, निर्वाचित निकायका प्रतिनिधिहरु, बुद्धिजिवीहरु रहेको सामाजिक लेखापरीक्षण समूह ९क्यअर्ष्बा बगमष्त उबलर्भा० को व्यवस्था समेत यसमा हुन्छ । यसले उत्कृष्ट काम गर्नेलाई जनताको तर्फबाट पुरस्कार ९ऋभचतषष्अबतभ या भहअर्भाभिलअभ० दिने र काम नराम्रो गर्नेलाई आवश्यक कारवाही गर्न सरकारलाई सुझाव दिने गर्दछ । यो व्यवस्था लागु भएको देशमा प्रभावकारीसिद्ध भएकोले नेपालमा पनि यस्तै प्रकारको व्यवस्था प्रयोगको रुपमा काठमाडौं उपत्यकाको कुनै कार्यालयमा लागु गर्ने ।

प्रशाशन सुधार आयोग २०४८

२१.४ भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि प्रस्तावित सुझावहरु

इमान्दारी माथिल्लो तहबाट शुरु हुनु पर्दछ । निजामती सेवा लगायत अन्य सबै सेवाहरुमा पनि इमान्दारीको अभाव मान्य तथा स्वीकार्य हुनु हुँदैन । भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि आवश्यक हुने उपयुक्त पूर्वाधार श्रृजना गर्न सर्वप्रथम भ्रष्टाचार यथासम्भव हुनै नसक्ने वातावरण श्रृजना गरिनु पर्दछ । भ्रष्टाचार भएमा भ्रष्टाचारीमाथि कानूनी कारवाही गरिनु पर्दछ । तसर्थ, भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि निरोधात्मक (एचभखभलतष्खभ) र उपचारात्मक (ऋगचबतष्खभ) उपायहरु अवलम्वन गरिनु पर्दछ ।

२१.४.१ निरोधात्मक उपायहरु

क) सरकारी वा अन्य सार्वजनिक काम कारवाही सरल र पारदर्शक (त्चबलकउबचभलत) हुनु पर्दछ । उदाहरणको लागि पोष्ट वक्स, टेलिफोन, जस्ता विषयमा सम्वन्धित निकायले सरकारी प्रयोजन र सार्वजनिक वितरणको लागि छुट्याइएको संख्या सार्वजनिकरुपले प्रकाशित गर्नु पर्दछ ।

ख) उद्योग, वाणिज्य जस्ता क्षेत्रमा विद्यमान नियमन (च्भनगबितष्यल) लाई खुकुलो गर्दै लैजानु पर्दछ ।

ग) कर्मचारीहरुले पाउने तलव, भत्ता, निवृत्तिभरण जस्ता सुविधा मूल्य-सूचि र मुद्रा-स्फीतिको आधारमा पुनरावलोकन गर्दै लैजानु पर्दछ ।

घ) कर्मचारी कार्यरत स्थलमा आफ्नो भर नहुनेलाई आवास सुविधा (त्तगबचतभच ाबअषष्तिथ) उपलब्ध गराइदिनु पर्दछ ।

ङ) कर्तव्यनिष्ठा र इमान्दारीको असाधारण उदाहरण प्रस्तुत गर्ने व्यक्ति वा कर्मचारीलाई सो व्यहोरा जनाई तक्मा, प्रशंसा पत्र, पुरस्कारद्वारा सम्मान दिने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

च) राजनैतिक दल र सामाजिक संघ संस्थाहरुले स्वयं जागरुक भई अनुचित काम र भ्रष्टाचार रोक्न जनमत तयार गर्नु पर्दछ र अनुचित कार्य तथा भ्रष्टाचार गर्नेमाथि कारवाही गर्न सरकारलाई दवाव दिन प्रोत्साहित गर्नु पर्दछ ।

छ) राष्ट्रब्यापीरुपमा नैतिक शिक्षाको प्रचार-प्रसार गर्नः

१) विद्यालयको पठ्यक्रममा नैतिक शिक्षा समावेश गर्ने र

२) श्रव्य-दृश्य सामग्री तयार गरी प्रचार-प्रसार गर्ने ।

ज) सरकारी कार्यालयले प्रदान गर्ने सेवा, सो सम्वन्धी कार्यक्रम र समय तालीका सामान्य नागरिकको जानकारीको लागि प्रकाशन गर्ने प्रचलनको शुरुवात गर्नु पर्दछ ।

झ) लेखापरीक्षणबाट पुस्टि भएका अनियमितताहरु सञ्चारका माध्यमद्वारा सार्वजनिकरुपमा प्रचार-प्रसार गरिनु पर्दछ ।

ञ) भ्रष्टाचारमा अन्तिमरुपले प्रमाणित व्यक्तिहरुको नामावली जनसमक्ष ल्याउने परिपाटी वसालिनु पर्दछ ।

ट) भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि नेतृत्व लिने वर्गले इमान्दारीको उदाहरण देखाउनु पर्दछ ।

ठ) सम्पत्ति विवरण अद्यावधिक राखी अनुगमन गर्ने व्यवस्था अपनाउनु पर्दछ ।

ड) विशेष गरी ठेक्का-पट्टा, राजस्व र निर्माण कार्यसँग सम्वन्धित कार्यालयका कार्यहरुमा सम्वन्धित निकायहरुबाट निगरानीको व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

२१.४.२ उपचारात्मक उपायहरु

२१.४.२.१ प्रशासनिक

क) कुनै कार्यालयमा भ्रष्टाचार भएमा सो को पहिचान गर्ने मुख्य जिम्मेवारी सम्वन्धित निकायको प्रमुखको हुनु पर्दछ । सम्वन्धित निकायका प्रमुखले यस जिम्मेवारीको वेवास्ता गरेमा निजमाथि पनि कारवाही हुनु पर्दछ ।

ख) कुनै कार्यालय, विभाग वा मन्त्रालयमा भ्रष्टाचार भएको व्यहोरा सम्वन्धित निकायका प्रमुखको जानकारीमा आएपछि निजले सो विषय उपर आफूलाई प्रत्यायोजित अधिकार बमोजिम आफैले कारवाही चलाउन सक्ने भए आफैले कारवाही चलाउने र सम्बन्धित सुपरिवेक्षक समक्ष प्रस्तुत गर्नु पर्ने भए यथाशीघ्र सुपरिवेक्षक समक्ष प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । विभागीय कारवाही तदारुकताका साथ नगर्ने विभागीय प्रमुख वा सम्बन्धित सुपरिवेक्षकमाथि समेत कारवाही गर्ने परिपाटी वसालिनु पर्दछ ।

ग) भ्रष्टाचार नियन्त्रणको कार्यान्वयन पक्ष ज्यादै फितलो भएकोले भ्रष्टाचार गर्ने प्रवृत्तिले बढावा पाएको छ । साना तिना भ्रष्टाचारमा आँखा चिम्लने प्रवृत्तिले गर्दा ठूला-ठूला भ्रष्टाचार भएका छन् । तसर्थ, भ्रष्टाचार सानो भए तापनि सजायँ दिने प्रचलन कायम गरिनु पर्दछ ।

घ) भौतिक निरीक्षण र लेखापरीक्षणको आधारमा तहकीकात गरी अनुचित कार्य/भ्रष्टाचार गरेको देखिएमा कारवाही गर्ने परम्परा बसालिनु पर्दछ ।

ङ) अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, विशेष प्रहरी विभाग र मन्त्रालयहरुलाई भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने कार्यमा राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग र प्रहरी कार्यालयले आवश्यक सूचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु पर्दछ ।

च) ठूला ठेक्काहरुको छनौट र निर्णय गर्दा समिति गठन गरी मूल्याङ्कनको आधारमा गरिनु पर्दछ र मूल्यांकनका आधारहरु पारदर्शक हुनु पर्दछ । साथै सर्व साधारणको जानकारीको लगि समेत खुला हुनु पर्दछ ।

छ) निर्माण कार्यको गुणस्तर नियन्त्रणको लागि सम्बन्धित मन्त्रालयमा प्रमुख प्राविधिक परीक्षक (ऋजष्भा त्भअजलष्अर्बा भ्हकष्लभच) को व्यवस्था गरिनु पर्दछ । निजले सबै ठूला निर्माण कार्यहरुमा निर्धारित गुणस्तर कायम भए नभएको बारे नियमित निरीक्षण गरी प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्दछ । सो प्रतिवेदनको आधारमा अनुचित कार्य भएको देखिएमा जिम्मेवार पक्षमाथि कारवाही गर्नु पर्दछ ।

२१.४.२.२ सम्पत्ति विवरण

क) राजपत्रांकित कर्मचारीहरुको सम्पत्ति विवरण अद्यावधिक गराई सो को अनुगमन गर्न सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको सम्बन्धित इकाईलाई सवल र सक्षम बनाउनु पर्दछ । कसैको सम्पत्ति विवरणमा शंकास्पद किसिमले थप हुन आएमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले अध्ययन गरी आवश्यक देखिएमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग/विशेष प्रहरी विभागलाई सो को जानकारी दिई आवश्यक कारवाही चलाउनु पर्दछ । हाल नमूनाको लागि केही कर्मचारीहरुको सम्पत्ति विवरण जाँच (ख्भचषथ) गरी गैर-कानूनी ढङ्गले सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएमा त्यस्ता कर्मचारीहरुमाथि उचित कारवाही चलाई दण्ड सजायँ गर्नु पर्दछ ।

ख) राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरुको सम्पत्ति विवरण निजहरु कार्यरत मन्त्रालय वा विभागमा राखिनु पर्दछ । कसैको सम्पत्ति विवरणमा शंकास्पद किसिमले थप हुन आएमा सम्वन्धित मन्त्रालय वा विभागले अध्ययन गरी आवश्यक देखिन आएमा विशेष प्रहरी विभागलाई जानकारी दिई आवश्यक कारवाही चलाउनु पर्दछ । हाल नमूनाको लागि केही कर्मचारीहरुको सम्पत्ति विवरण जाँच गरी गैर-कानूनी ढङ्गले सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएमा त्यस्ता कर्मचारीहरुमाथि उचित कारवाही चलाई दण्ड सजायँ गरिनु पर्दछ ।

ग) सम्पत्ति विवरण नभर्ने वा अद्यावधिक नगराउने कर्मचारीहरुलाई कारवाही गरिनु पर्दछ ।

घ) विशिष्ट श्रेणीका कर्मचारीहरुको सम्पत्ति विवरण मन्त्रिपरिषद् सचिवालयमा राखी अद्यावधिक गराइनु पर्दछ । मन्त्रिपरिषद् सचिवालयले माथि दफा २१.४.२.२ (क) मा उल्लेख भए अनुसार गर्नुपर्दछ ।

ङ) भ्रष्टाचारको असर समाजका विविध क्षेत्रमा पर्ने हुँदा अन्य निकायतर्फ पनि यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिए अनुसारको भावना वमोजिम हुन सक्ने गरी आवश्यक व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

२१.५ विविध

क) भ्रष्टाचारको कसूरमा अनुसन्धान र तहकीकात गर्न मद्दत दिनेलाई पुरस्कार र दुरुत्साहन गर्ने, दवाव दिने, वाधा विरोध गर्ने, झुटा उजूर गर्नेलाई समेत दण्ड सजाय दिने कानूनले नै व्यवस्था गरेको भएपनि कार्यान्वयन हुने नगरेकोले यस तर्फ आवश्यक कदम चालिनु पर्दछ ।

ख) भ्रष्टाचारको तहकीकात गर्ने निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र विशेष प्रहरी विभागलाई आधुनिक उपकरणहरु जुटाई सवल र सशक्त बनाइनु पर्दछ ।